

TÜRK SİYASAL DÜŞÜNÇESİNDE MODERNLEŞME VE BERGSONCULUK: *ANTI*Mİ *ALTERNATİF*Mİ?*

Arş. Gör. H. Furkan Livan

Hacettepe Üniversitesi

İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi

ORCID: 0000-0002-8684-1809

Öz

Bergson felsefesi, *modernizm/modernleşme* bağlamında oldukça etkilidir. Çünkü bu felsefe, modernizmin hâkim paradigması olan *pozitivizme*, ilerleme fikrine ve *akıl* yüceltildiği Aydınlanma'ya itirazlar getirmektedir. Hâkim paradigma yerine *metafiziğin* dışlanmadığı, yaşamın *varlık* yerine *oluş* vasfına vurgu yapan ve yaşam atılımına (*élan vital*'e) dayalı evrimsel dönüşümü savunan bir felsefe sunmaktadır. Determinizme, mekanizme ve entelektüelizme karşı çıkan Bergsonculuk, toplumlari ve etik-politik sistemleri de bu bağlamda değerlendirmektedir. Bergsonculuk, Türk siyasal düşüncesinde de bu argümanlarıyla oldukça önemli etkiler yapmıştır. Osmanlı-Türk modernleşmesinin hâkim paradigması pozitivist, ilerlemeci ve Aydınlanmacı özelliklere sahipken; Bergsoncu çevreler, modernleşme sürecini farklı bir perspektifle ele almıştır. Bu sayede, Millî Mücadele'nin ve Cumhuriyet'in *yaşam atılımı* (*élan vital*) ve yaratıcı tekâmül kavramlarına dayalı, farklı bir yorumu mümkün hâle gelebilmiştir. Ancak, tartışmalı olan husus Bergsonculuk düşüncesinin modernleşmenin neresinde yer aldığı hususudur. Şimdiye kadar Bergsonculuk muhafazakârlık çerçevesinde değerlendirilmiş olsa da, bir felsefeyi yalnızca bir ideolojinin tahakkümünde ele almak hatalı olacaktır. Bu bağlamda çalışma, Bergsonculuk düşüncesinin Osmanlı-Türk modernleşmesinde *anti* mi yoksa *alternatif* mi olduğu tartışmasını yürütmektedir.

Anahtar Sözcükler: Bergsonculuk, Türk siyasal düşüncesi, Modernleşme, Pozitivizm, Yaşam atılımı (*élan vital*)

Modernization and Bergsonism in Turkish Political Thought: Anti Or Alternative?

Abstract

Since it poses objections to Positivism, which is the dominant paradigm of modernism, and to the idea of progress and the Enlightenment, both of which glorify the reason, Bergson's philosophy is highly influential in the context of modernism and modernization. He offers a philosophy that refrains from excluding the metaphysics, emphasizes the *becoming*-instead of *being*-, and defends the evolutionary transformation based on vital impulse (*élan vital*). Bergsonism evaluates societies and ethical-political systems in a context whereby determinism, mechanism, and intellectualism are highly criticized. Bergsonism has also had considerable influence in Turkish political thought regarding modernism and modernity. While the dominant paradigm of Ottoman-Turkish modernization has positivist, progressive and Enlightened features; Bergsonist circles have taken a different perspective on the modernization process. This has engendered a different interpretation of the War of Independence and the new Republic based on the notions of vital impulse (*élan vital*) and creative evolution. Where Bergsonism is located in the debate over modernization appears as a controversial point. Although Bergsonism has been discussed within the framework of conservatism up until today, it would be a mistake to treat a philosophical perspective only under the domination of an ideology. In this context, this study ascertains whether Bergsonism should be deemed as *anti* or *alternative* to Ottoman-Turkish modernization.

Keywords: Bergsonism, Turkish Political Thought, modernization, positivism, vital impulse (*élan vital*)

* Makale geliş tarihi: 09.10.2018
Makale kabul tarihi: 19.06.2019
Erken görünüm tarihi: 10.06.2020

Türk Siyasal Düşüncesinde Modernleşme ve Bergsonculuk: *Anti mi Alternatif mi?*

Giriş

Henri Bergson, Türk siyasal yaşamı üzerinde oldukça önemli bir etkiye sahiptir. Osmanlı-Türk modernleşmesinin –kabaca Tanzimat Dönemi’nden başlayarak Cumhuriyet devrimleriyle devam eden sürecin- muhtevası, genel itibariyle pozitivist bir etkinin varlığıyla, Batı düşüncesinin öncülüğünü takip eden bir bakışa dayanılarak açıklanmaya çalışılmaktadır. Ancak, Osmanlı-Türk modernleşme sürecini açıklarken genel olarak pozitivist ve determinizme vurgu yapılması ve *ilerleme, mutlak doğru* –ve bu mutlak doğru yönünde kitlelerin yönlendirilmesi- gibi süreçler ön plana çıksa da Bergsoncu düşünce modernleşme sürecine farklı bir yerden yaklaşmanın kapısını aralamıştır.

19. yy. Batı düşün dünyasının felsefi/bilimsel akımları içinde pozitivist paradigmanın oldukça güçlü olduğu aşikârdır. Ancak, Bergson’un fikriyatından ortaya çıkan ve zamanla bir tür paradigmaya/bakış açısına dönüşen *Bergsonculuk* akımı, hâkim paradigmaya karşı etkili bir itiraz üreten sistematik yaklaşımlardan birisi olarak karşımıza çıkmaktadır. Zira, Bergson’un argümanlarında, dönemin pozitivist paradigmasının dışladığı çeşitli meseleler yer almakta; dünyanın/evrenin işleyişine ve toplumların yapısına dair sosyolojik, psikolojik ve politik değinilere pozitivistin dışında kalan bir bakış açısıyla yaklaşılmaktadır.

Bu noktada, bu çalışmanın, Osmanlı-Türk modernleşme sürecini pozitivist paradigma üzerinden, Batı’nın ithal edilmesi ve/veya Batı yönünde gelişmelerin takip edilmesi olarak; yani modernleşmeyi bir tür Batılılaşma ve/veya Avrupalılaşma süreci olarak okumanın *yanlış olduğu iddiasında bulunmadığını* belirtmek yerinde olacaktır. Çalışmanın amacı, Osmanlı-Türk modernleşmesini yorumlarken, dönemin muhtevasını açıklamak ve yönlendirmek adına etkili olmaya çabalayan Bergsoncu düşüncenin –bir anlamda Bergsoncu *itirazın*- nasıl bir etkisi olduğunu tartışmaktır. *Tartışmaktır*, etkinin tek ve belli bir biçimde olduğunu savunmak değildir; çünkü Bergson’un –ve Bergsonculuğun- etkisini, birbirini dışlayan veya dönüştüren farklı bağlamları izlemek suretiyle ele almak mümkündür.

Türkiye’de Bergsonculuk, Cumhuriyet’in başlangıcından bu yana muhafazakâr ideoloji ile birlikte anılmıştır. Çalışmanın başlığında yer alan *modernleşme* ve *Bergsonculuk* irtibatını kuran temel nosyon da muhafazakârlık olagelmıştır. Çünkü, çalışmanın ikinci bölümünden itibaren görülebileceği üzere, muhafazakârlık ideolojisi, bir ideoloji olmasının da açıkça gösterdiği gibi, modernizmin bir ürünüdür. Ancak aralarındaki bu ilişki, Türkiye’de Bergson düşüncesi ve muhafazakârlık irtibatı üzerinden değerlendirildiğinde, Cumhuriyet’in temel ideolojisi olarak ifade edebileceğimiz Aydınlanmacı ve ilerlemeci pozitivist paradigmanın moderniteyle/modernizmle kurduğu ilişki kadar açık ve net değildir. Muhafazakârlığın moderniteyle bağı, zaman zaman pozitivist paradigmanın alternatifi ve/veya onun dışladığı alanları konu edinen farklı bir biçimi olarak görülebilmekteyken diğer yandan modernizme karşıt bir tutum şeklinde de değerlendirilebilmektedir.

Türkiye siyasal düşünce tarihinde Bergson felsefesinin etkili olmaya başladığı Erken Cumhuriyet döneminden itibaren, *Bergsonculuk* mefhumu muhafazakârlık ideolojisinin tekelinde kalmıştır. Bunun temel nedenlerinden birisi, ulus-devletin kurulma süreci olarak ifade edilebilecek olan Erken Cumhuriyet döneminin hâkim paradigmasının eskiyle/gelenekle kurduğu sorunlu ilişkiye karşı çıkan *muhafazakâr* çevrelerin arayışlarıyla örtüşmesidir. Zira, başta Dergâh Dergisi çevresi olmak üzere muhafazakâr düşünürler için Bergson’un fikriyatı, *gelenek içinden modernleşme*, yeni bir ulus ortaya çıkarken gereken *mücadele ruhuna* yapılan vurgu, tepeden yürütülen bir dönüşümden ziyade *oluş halinde bir yaratıcı tekâmüle* olan inanç gibi argümanların kaynağı olmuştur. Batılılaşmanın biçimine getirilen eleştiri, aşırılığına yönelen karşıtlık, bu düşüncede kendi meşruiyetini bulabilmiştir. Dolayısıyla, Bergson’u Türkiye’ye tanıtan, ilk çevirileri yapan isimler de bu çevrelerden çıkmış, Bergsonculuk muhafazakâr ideolojinin terminolojisini oluşturan bir düşünce kaynağı hâline gelmiştir.

Bu çalışma, Osmanlı-Türk modernleşme sürecinin Bergsoncu *itiraz* üzerinden yorumlanışına dair bir tartışma olarak ifade edilebilir. Bahsi geçen kavramsal ilişki göz önünde tutularak, çalışmanın ilk bölümünde Bergsoncu düşüncenin hangi koşullarda ortaya çıktığı, hangi düşünsel hususlar karşısında bir *itiraz* olduğu ve içeriğini hangi fikirlere dayandığı ele alınmıştır. Bu sayede, Bergson felsefesinin Batı dünyası içinde nasıl konumlandığı gösterilmiştir. İkinci bölümde ise Bergsoncu düşüncenin Osmanlı-Türk modernleşmesini yorumlama çabalarında nasıl etkili olduğu, hangi isimlere ve çevrelere etki ettiği üzerinde durulmuş; bu anlamda Bergson’un Türkiye’de tanınmasını sağlayan Dergâh Dergisi çevresinden öne çıkan isimlerin düşüncelerine değinilmiştir. Bu bölümde, Bergsoncu felsefenin muhafazakârlık ve modernleşme bağlantısındaki koordinatları değerlendirilmiş ve böylece *anti mi, alternatif mi* soruları çerçevesinde ele alınmıştır. Sonucunda, Bergson’un

neden Türkiye’de muhafazakârlık ideolojisinin bir parçası olarak görüldüğü sorunsalına da ışık tutmak amaçlanmıştır. Bir diğer ifadeyle, Bergsonculuk yaklaşımının nasıl modernite içerisinde doğan ve alternatif bir modernleşme öngören, muhafazakâr *modernist* bir yoruma konu olduğu gösterilmiştir. Son bölümde ise, kısaca şimdiye dek *alternatif modernleşme* olarak görülen Bergsonculuk yaklaşımının yarattığı bu alternatif değerlendirilirken, aynı zamanda *modernite* içinden doğsa da *modernist* olmayan yorumun (yani *modernist*, alternatif modernleşmeci veya anti-*modernist* olmayan, *başka türlü* yorumların) mümkün olup olmadığı sorgulanmıştır. Son adımda tartışılan *modernleşme* bağlamı söz konusu olduğunda, aynı zamanda Doğu-Batı karşıtlığı ve *Batı-dışı modernleşme imkânı* gibi çeşitli argümanlar da konuyu derinleştirmek adına ele alınmıştır.

1. Bergson Felsefesi: Baskın Paradigmaya Eleştiri

Bergson düşüncesi, modernleşme tahlilleri içerisinde bir tür *itiraz* olarak okunmaya oldukça müsaittir. Zira, özellikle Osmanlı-Türk modernleşmesi bağlamında düşünülürse, baskın paradigma olarak karşımıza çıkan *pozitivist*, *rasyonalist*, *ilerlemeci* bilimsellik anlayışının topluma ve politik yapıya temel teşkil ettiği görülmektedir. Bergson’u bu bağlam açısından bu kadar önemli kılan husus ise, kendisinin tam da bu -baskın- paradigmaya karşı çıkış olarak felsefesini geliştirmiş olmasıdır. Bu bölümde, bahsi geçen itirazın tam olarak *neye itiraz* olduğu ve itirazlar akabinde nelerin geldiğini gösterilecektir. Böylece, Bergsonculuk düşüncesinin hakîm paradigmaya göre nasıl konumlandığı açıklanacaktır.

Bergson, 20. yüzyılın başlarında doruğa ulaşan bilimsel gelişmelerin ışığında üretimlerini gerçekleştirmiştir. Bilindiği üzere, 18. yüzyıldan 20. yüzyıla dek her türlü bilimsel ve pratik faaliyetlerin en geniş yer tutan temel paradigması *pozitivist* paradigmadır ve 17. yüzyıl itibarıyla gelişmekte olan *bilimsel-felsefi* sistemlerin ışığında hâkim paradigma haline gelmiştir. Bu dönem, aynı zamanda *Aydınlanma* olarak adlandırılan *Akl Çağı*’nın yaşandığı dönemdir. Çünkü, bu döneme temel teşkil eden argüman, *eski düzenden* kurtulmakla birlikte, kuşkusuz bir şekilde *iyi* ve *özgürleştirici* olduğuna inanılan *Aklın Düzeni*’ne geçişin gerçekleştirilmesi gerektiği yönündeki argümandır. Dolayısıyla, toplumu yönlendirmenin elzem olduğu ve bunun da akla uygun bir şekilde -yani aklın gösterdiği yönde- gerçekleştirilmesi gerektiği düşüncesi kaçınılmazdır. Her ne kadar *Aydınlanma*’nın farklı biçimleri (Fransız Aydınlanması, Alman Aydınlanması, İngiliz-İskoç Aydınlanması şeklinde özetlenen biçimleri) bulunsa da hepsinde ortaklık teşkil eden tek temel argüman *akla duyulan güven* argümanıdır. (Çiğdem, 2015: 14). İşte Bergson’un felsefesini bir tür *itiraz*

halinde sunmamıza imkân tanıyan ortam da tam olarak bahsi geçen *Akıl Çağı* ortamıdır.

Bilgiye ve bilime dair mutlaklık iddiası, pozitivist paradigmayı *eleştirel paradigmadan* ayıran en önemli noktadır. Bu anlayışta doğa bilimlerinin epistemolojisi ve metodolojisi, bahsi geçen *akla ve rasyonalizme* dayalı Aydınlanma düşüncesi içerisinde -daha özeldir ise empirsizme dayalı olan İngiliz-İskoç Aydınlanması'nın hâkimiyetinde- sosyal bilimler alanında da geçerli kılınmaya çalışılmaktadır. Buna göre "...sosyal bilimlerin 'bilimselliği', pozitivist anlayış çerçevesinde bakıldığında, doğa bilimlerine özgü olduğu düşünülen bir ölçütler kümesi tarafından belirlenmektedir." (Köker, 2008:20). Dolayısıyla, pozitivist paradigmanın *hakikat*ın bilgisi olarak ele aldığı bilgi bilimsel bilgi, bilimsel bilgi ise *olguların*, öznenen bağımsız olarak var olan nesnelere bilgisidir. Bu bilgiye ulaşmanın yöntemi *evrenselleştirilebilir* bilgiye ulaşmayı sağlayacak olan yöntemlerdir. Bergson'un en temel itirazının bu noktada ortaya çıktığını, bilmenin muhtevasını, yöntemini, bilginin neliğini ve *akla dayalı* bir anlayışla hakikatın elde edilebileceği iddiasını eleştirdiğini söylemek mümkündür.

Bergson felsefesi, *süre(ç) felsefesi* veya *oluş felsefesi* olarak adlandırılabilir bir kategorinin içine dahil edilmektedir. "Bergson, pozitivistimin ya da oldukça dar bir çerçeve içinde kalan bilimsel yorumların iddialarına şiddetle karşı çıkarken, insani ve manevi değerlerin önemini vurgulamıştır. O, işte bu yüzden, 20. yüzyılda gelişen akla karşı başkaldırının önemli öncülerinden biri olmak durumundadır." (Cevizci, 2015:974). Bergson, pozitivistimin ve aklın hâkimiyetine karşı sezginin gücünü vurgularken aynı zamanda bir tür *varoluşçu* argüman da geliştirmiş olmaktadır. Bu argüman, evrenin işleyişini bir tür dinamizme ve *sürekliliğe* yapılan vurguyla açığa çıkmaktadır. O, "...diskürsif düşüncenin ve dolayısıyla, tüm determinizmi ve mekanizmiyle bilimin kapsamı ve açıklama alanının oldukça dar olduğuna dikkat çektiği ve yaşam fenomeni, bilinç ve özgürlüğün sadece ve sadece dolayimsız sezgi ile anlaşılabilirliğini öne sürdüğü için 20. yüzyılın resmi felsefesinin muhaliflerinden biri olarak geçer." (Cevizci, 2015:975). O halde, Bergson'un felsefesini bir *muhalefet* ya da bir *itiraz* felsefesi olarak adlandırmak oldukça yerindedir.

Bergson'un pozitivistime yönelttiği eleştiriler, aynı zamanda *matematiksel fizik* metodolojisine yönelik bir eleştiriyi de barındırmaktadır. Zira, pozitivistimin bilimsel bilgi anlayışına göre tek bir bilimsel yöntemle evrensel olanın, yani mutlak bilginin edinilmesi mümkündür; bu da *matematiksel fizik* yöntemidir. (Dinçer, 2010: 83). Buna göre, evrenin bir olması ve onun bilgisine ulaşmanın yolunun matematiksel fizik olması hasebiyle *metafizik imkânsız* hâle gelmektedir. Ancak Bergson, *metafizik* (ve elbette bunun içerisinde yer alan

fizik) meselelerine dair verdiği derslerden de görüleceği üzere¹, evrenin ‘bir’ olmadığını, maddi evren ve hayat evreni olmak üzere en az iki tane evren olduğunu söylemektedir. Bunun da ötesinde, pozitivistin belirttiği *metafizik yoktur* önermesinin aksine, pozitif bilimlerin açıklama çabalarının ötesine geçen, kendine özgü bir konusu bulunan ve hayatın dinamizmini anlamamızı sağlayacak olan metafiziğin varlığı aşikârdır.

Bergson, pozitivist bakış açısının reddettiği *metafizik* alanını kesin surette felsefi araştırmanın alanı dahilinde görmektedir. Bununla birlikte, metafiziğin yanı sıra, yine pozitivistlerce ayrı bir alan olarak ele alınması şüpheyile karşılanan *psikoloji* alanının gerekliliği üzerinde de durmaktadır. Bu mesele onun en temel argümanlarından birisi olan *süre* ve *sezgi* hususları bağlamında oldukça önemlidir. Kısaca özetlemek gerekirse Bergson, pozitivist, pozitivistin getirdiği bilgi anlayışına, metafiziğin reddedilmesine, psikolojinin ayrı bir alan olarak ele alınmamasına itirazlar getirmektedir. Pozitivistin içeriğini oluşturan doğa ve insan anlayışı bağlamında önem arz eden *determinizm* ve *finalizm* gibi yaklaşımları, Newton fiziğine dayalı olarak gelişerek yine pozitivist paradigmanın ayrılmaz sacayaklarından birini oluşturan *mekanikçi evren anlayışını* da eleştirmektedir. Tüm bunların yanı sıra, *zekâ* ile her türlü bilginin kavranabilir olduğu yönündeki temel argümana dayanan *entelektüalizme* de eleştiri getirerek asıl bilgi kaynağını *sezgi* olarak işaretlemektedir. Son olarak, *süre* kavramıyla birlikte bir diğer önemli meselesi olan *yaratıcı tekâmül* bağlamında bir tür evrimci görüşe sahip olan Bergson, evrimin muhtevasını belirlenimcilikten (determinist, mekanist ve finalist bağlamlardan) farklı bir biçimde *yaratıcılıkla* birlikte okuması sebebiyle Spencer ve Darwin gibi isimlerin *evrimcilik anlayışlarından da ayrılmaktadır*. (Bayraktar, 2016:16-27). Görüldüğü üzere, Bergson’un itirazları, içinde bulunduğu dönemin hâkim paradigması karşısında güçlü bir başkaldırı olarak yorumlanmaya oldukça açıktır.

Tüm bu itirazlar göz önünde bulundurulduğunda karşımıza *eleştirilerini* yükselten ve itirazlarıyla var olan bir filozof çıkmaktadır. Bu itirazların bizim için neden bu denli önemli olduğu, çalışmanın ikinci bölümünde irdelenecek olan Osmanlı-Türk modernleşmesinin temel ilkeleri ve felsefi/düşünsel argümanları meselesinde daha anlaşılır olacaktır. Zira, Osmanlı’dan Cumhuriyet’e devam eden süreçte de yine öncelikli ve hâkim olan paradigmanın *pozitivist, Aydınlanmacı, ilerlemeci* paradigma olduğunu söylemek mümkündür. Bu nedenle, nasıl Bergson Batı’nın bu hâkim paradigmasına bir itiraz olarak ifade edilebilmekteyse, onun Türkiye’deki Bergsoncu yansımaları da hâkim modernleşme paradigmasının bu temellerine karşı bir itiraz olarak okunabilmektedir. Her ne kadar itirazlar oldukça mühim olsa da asıl önemli olan

1 Bkz. Bergson, 2014.

nokta, itirazlarının peşi sıra gelen *yeni kavramlar*, üretilen yeni fikirlerdir. Bu bağlamda, Bergson'un Osmanlı-Türk modernleşmesindeki etkilerine geçmeden evvel, felsefesinin öne çıkan kavram ve düşüncelerine kısaca bakmak yerinde olacaktır.

Bergson'un felsefesini inşa ettiği temel kavramlar *oluşa* dayanan dinamik bir ontolojik bakış açısını, mekâna ve zamana dair yaratıcı, evrimsel ve yenilikçi argümanları ve tüm bunlarla birlikte yaratıcı bir oluş sürecinin içerisinde en *kâmil* olan insan anlayışını barındırmaktadır. Bergson'un metafizik meselesine dair argümanları, hem evrenin işleyişine dair temel altyapıyı oluşturmada hem de insanın evren içindeki yerine dair ipuçlarını barındırmaktadır. Bu bağlamda, Bergson'un en önemli eserlerinden birisi *Madde ve Bellek*² adlı çalışmasıdır. Bu metinde Bergson, maddeye ve ruha ayrı ayrı gereklilikler atfetmektedir. Madde ve hayat ayrı realiteler olduğu gibi, madde ve ruh da ayrı realiteler olarak karşımıza çıkmaktadır. Ancak, Bergson'un *düalist spiritüalizmini* belirleyen unsur, her ne kadar ayrı realiteler olarak var olsa da madde karşısında ruhun ve hayatın esas kabul edilmesine dayanmaktadır (Bayraktar, 2016:13). Peki, madde karşısında birincil konumda olmak, ya da bir diğer ifadeyle *esas* kabul edilmek ne demektir?

“Bergson'da her şey, hayat ve harekettir ve madde, 'azaltılmış bir hayat', hayatı alçaltan, onu aşağıya çeken bir şey olarak ortaya çıkar.” (Gündoğan, 2007:54). Bunun nedeni, maddenin bozulan bir yapıda olması; buna karşın hayatın kendi kendini yapan, yani *oluşturan* bir yapıda bulunmasıdır. Bu noktada, Bergson tarafından madde ve hayat karşıtlığının üzerine inşa edilen metafizik argümanlar, tam da Bergson felsefesinin özgünlüğünü kuran bir diğer kavram olan *hayat hamlesi (élan vital)* mefhumu ile bağlanmaktadır. Ona göre *élan vital*, yani hayat hamlesi, patlamalarla yaşamı açarak bir tür yaratıcı evrimsel süreci inşa etmektedir. Hayat hamlesinin yaratıcılığı, yaşamı üç boyutta geliştirmeyi beraberinde getirmiştir ve bunun sonucunda *bitki, hayvan, insan* boyları olarak ifade edilen biçimler ortaya çıkmıştır. Hayat hamlesinin kendisini en tam ve *hür* bir biçimde açabildiği boy *insan* boyudur; dolayısıyla da *tekâmülün* son sınırı yine insan olarak belirlenmiştir (Bayraktar, 2016:14).³ Dolayısıyla, Bergson'un yaşam düşüncesinde var olan *dinamik ontolojik* temel, esasında madde ve hayat ikili karşıtlığından ileri geldiğini, bunun da Bergson felsefesinde

2 Bergson, 2015.

3 Bergson'un en önemli kavramlarından olan *yaratıcı tekâmül* ve bunun da temelinde yer alan evrimcilik anlayışının özeti olarak ifade edilebilecek *hayat hamlesi* mefhumlarının ayrıntıları, Türkiye düşünce tarihinde en mühim Bergsoncu isimlerden birisi -belki de en önemlisi- olan Mustafa Şekip Tunç'un çevirisi ile literatüre kazandırdığı *Yaratıcı Tekâmül* isimli eserde bulunmaktadır. Ayrıntılı bilgi için bkz. Bergson, 2017a.

insanı tam merkeze koyan evrimcilik anlayışının bir ürünü olarak karşımıza çıktığını söylemek mümkündür.

Yaşam düşüncesini incelerken, evrimin gerçekliğini kabul eden, onu kesin olarak belgelenmiş ya da kanıtlanmış bir teori diye gören Bergson, evrimin mekanist bir tarzda gelişmeyip yaratıcı olduğunu iddia etmiştir. O, bu gelişme sürecinde, biri içgüdü, diğeri de zekâ yoluyla gelişen iki çizgi bulunduğunu söylemiş ve bunlardan her ikisinin de, evrenin her yerinde iş başında olan yaşam atılımının (hayat hamlesinin) eseri olduğunu savunmuştur. (Cevizci, 1999:130).

Buradan çıkaracağımız sonuç, Bergson'un evrim görüşünü benimserken aynı zamanda Darwin ve Spencer'in eserlerinde olduğu gibi daha evvel ortaya atılan evrimci teorilerin de eleştirisini verdiği sonucudur. Bu eleştiriler sonucunda Darwin, Lamarck gibi isimlerin biyoloji alanındaki evrimsel görüşlerine ve Spencer'in toplum alanında ortaya koyduğu evrim anlayışına aykırı olarak Bergson, evrimin *yaratıcı* sıfatıyla birlikte kullanılmasında ısrarcı olmuştur; zira evrim, basit bir tesadüfler sıçraması değil, *hayat hamlesi* ile gelen çeşitliliğin var olmasını sağlamaktadır.

Yaratıcı tekâmül ve hayat hamlesi meselesi, bizi aynı zamanda *insanın* ne olduğu ve nasıl eylediği sorunsalına da getirmektedir. İnsan, hayat hamlesinin en son aşamasıdır. Ancak bu noktada dikkat edilmesi gereken önemli bir husus vardır; insanın evrimin en gelişmiş aşaması olması bir *amaçlılık ya da nedensellik* ilkesi ile açıklanamamaktadır. Bergson, hem determinizme hem de finalizme karşıdır. Dolayısıyla, insanı evrimin bu noktasında tanımlamak, yalnızca bir durum tespitidir. Yani, özetle söylemek gerekirse, bitkiler ve hayvanlar evrim sürecinde *yarı yolda* kalmışken, insan engelleri aşarak bu noktaya ulaşabilmiştir. Bu şekilde, bahsi geçen süreçten sağ çıkan *insan* özgür bir iradenin konusu olmaktadır.

Bu düşünceler, Bergson'un yaşamı bir süreklilik, bir tür dinamizm, bir tür *oluş* hâli olarak gördüğünü göstermektedir. Bu noktada, insana dair bir diğer kavram kümesi olan *zekâ* ve *sezgi* ikiliğini anlamak gerekmektedir. Bu kavramlar, *madde-hayat* ikili karşıtlığına paralel bir muhtevaya sahiptir. Özetle ifade etmek gerekirse "Bir tarafta madde vardır ve onun bilgisini araştırmak zorundayız. Buradaki aletimiz zekâdır. Diğer tarafta hayat vardır ve onu da tanımak istiyoruz. Bu tanımadaki aracımız ise sezgidir. Sezgi, içgüdüye muhtaçtır." (Gündoğan, 2007:63). Madde, Bergson'un argümanlarında *sürekliliği olmayan*, öngörülebilir ve üzerine hesaplamalar yapılabilir olan, bu anlamda zorunluluğun ve hareketsizliğin alanı olarak karşımıza çıkmaktadır. Ancak hayat, tam tersi, bahsi geçen biçimde yaratımın, değişimin ve sürekli oluşun alanıdır. Dolayısıyla hayat söz konusu olduğunda ölçülemezlikten, öngörülemezlikten ve yaratıcılıktan bahsetmemiz gerekmektedir. İşte bu karşıtlığa paralel olarak *zekâ* ve *sezgi* ayrımı da net bir biçimde anlaşılır olacaktır;

zira zekâ maddenin, sezgi ise hayatın bilgisini kavramayı sağlayan iki farklı mefhumdur. "...maddeyi kavramak zekânın işi iken hayatı anlamak 'sezgi'ye düşer." (Bayraktar, 2016:54). Zekâ, maddi gerçekliğin ölçülebilir, hesaplanabilir olan fizikî muhtevasını anlamayı/bilmeyi sağlamaktadır. Ancak Bergson'da gerçeklik yalnızca maddi olanla, yani fizikî dünya ile örtüşen bir nosyon değildir. Gerçeklik, ancak ve ancak maddeden öte ruhla ve yaratmayla ilgili olan bir yeti olarak *sezgi* ile bilinebilir.

Zekâ ve sezginin hangi bilgi türlerine karşı geldiğini anlamak için daha basitçe ifade etmek gerekirse; zekânın bugün bildiğimiz anlamıyla *bilimsel/teknik/teknolojik* bilgi alanına, sezginin ise *felsefi* ya/ya da *metafizik* bilgi alanına denk geldiğini söylemek mümkün olacaktır. Buna göre, *metafizik* kısmının özellikleri zaman merkezli, sezgisel, mutlak, içsel, akışkan, dinamik, sembolik olmayan, dolayimsız, yaratıcı olarak ifade edilebilirken; bilim kısmının özellikleri mekân merkezli, entelektüel/matematikselsel/bilimsel, görelî, dışsal, durağan, statik, sembolik, dolayimli/düşünömsel, yerleşik/oturmuş sonuçları kullanan şekilde ifade edilebilir (Cevizci, 2015:980). Bu iki alan, aynı zamanda *süre* ve *zaman* (mekanik zaman) kavramlarına dair ortaya konan argümanlarla da paraleldir.

Bergson'un ikili kavram kümelerinden bir diğeri de *zaman* ve *süre* (süreç) kavramlarıdır. *Zaman* (mekanik zaman), madde ve zekânın kümesinde yer alırken, asıl zaman olarak da ifade edilebilecek olan *süre* ise hayat ve sezginin kümesinde yer almaktadır. "Zaman, statik olarak saatle ölçülen şeydir, bu haliyle mekânsallaşmıştır. Süre ise dinamik, özgür, yaratıcı ve sübjektif, yaşanan zaman realitesidir. Süjenin zamanıdır, asıl zamandır." (Bayraktar, 2016:63). Dolayısıyla, Bergson'un zaman anlayışı, Aydınlanmanın ve pozitivist paradigmanın -ve hatta Arsitoteles'ten bu yana anlaşılğelen biçimiyle zaman anlayışının- eleştirisini vermektedir. Bergson'a göre gerçek zaman olan süre basitçe anların bir araya gelmesiyle ifade edilebilecek mekanik bir süreç değildir. "Dikkat edecek olursak matematik zaman ile yaşanan zamanın büsbütün başka şeyler olduğunu anlayabiliriz. Yaşanan zaman, şuur hâllerinin mütevalî akışı, daimî oluş ve değişimlerdir." (Bergson, 2017a:27). Yani gerçek zaman olarak süre, *yaşamın* kendisini ifade eder; hayat-madde karşıtlığında hayat tarafında yer alır; değişimle ve yenilikle ilgilidir; sübjektif tecrübe etmeyle ilgili bir zaman anlayışının ifadesidir; bu nedenle de ölçölüp parçalanamayan bir yapıdadır.

Zaman ve süre meselesi söz konusu olduğunda devreye giren bir diğeri kavram da *bellek* (hafıza) kavramıdır. Bergson'a göre, süre dediğimiz mekanik olmayan zaman mefhumu bizim farkında olmadan sahip olduğumuz bir yaşam meselesidir. Onu düşünerek hesaplayamaz, zekâ ile ölçemeyiz. O, dinamik ve her daim yaratıcı olan sürenin düşünülmediğini, sadece yaşandığı ifade etmektedir; zira *hayat* her zaman zekâyı aşan bir yapıdadır. Süre, geçmişle, şimdiyle ve gelecekle ilgili bir meseledir, ancak bunların sıralı bir biçimde

algılanmasına dayanan mekanik zamandan farklı olarak tamamen *belleğe* bağlıdır. Bergson'a göre, "Bilinç demek bellek demektir." (Gündoğan, 2007:86). Bellek sayesinde geçmiş adeta bir kar topu gibi yığılarak şimdikiyi yaratır ve geleceğe uzanır.

Bergson'a göre hafıza iki türdür; bir tarafta *yüzeysel benle* ilgili olan *otamat* ve *akışkanlıklara dayalı* hafıza yer alırken, diğer tarafta *derin benle* ilgili olan yaratıcı ve özgür hafıza yer almaktadır. Maddeyle ilgili olan mekanik zamanı ölçmek, pratik bir hafızanın konusudur. Ancak, "Asıl hafıza, yani kendi kendine çalışan 'özgür ve yaratıcı hafıza' ise bu 'ben'in arkasındadır. Hatırlama, geçmişin gerekli oldukça kendiliğinden gelip 'şimdi' ile kaynaşmasıdır. Düşünme ise, geçmişten şimdikiye ve şimdiden geleceğe doğru uzayan bir oluşur." (Bayraktar, 2016:83). Bu düşünmenin temelinde ise *özgür hafıza* yatmaktadır; yani tüm geçmişimizi ilgilendiren hafıza yatmaktadır. Şunu da belirtmek gerekir ki, yaratıcı tekâmülün nihayetinde vardığı *insan* boyunu özel kılan özellik *düşünmek* özelliği değil *yaratmak/yapmak* özelliğidir. İnsan, bilinçli bir varlık olarak, kimliğini -ne'liğini- sürekli oluş içerisinde bu özgür hafıza ile oluşturmaktadır. Böylece Bergson, madde-hayat, zekâ-sezgi, zaman-süre ikili ayrımlarının sonucu olarak *insan* denilen varlığın *derin beni*yle oluşan kimliğini de *hayat* kısmına, yani yaratımın ve özgürlüğün olduğu kısma koymaktadır.

Tüm bu argümanların geldiği noktada Bergson topluma ve ahlâka dair kavramsallaştırmalara da başvurmuştur. Toplum ve ahlâka dair kavramlarda da yine daha önceki ikili karşıtlıkların paralelinde bir sistem karşımıza çıkmaktadır. Burada önem arz eden kavramlar *açık toplum-kapalı toplum*, *açık ahlâk-kapalı ahlâk* kavram çiftleridir.⁴ Bergson'a göre, insanın gelişimi ve gelecekte evrileceği biçim içinde bulunduğu toplumun yapısına göre şekillenmektedir. Eğer insan, mekanik olanın hâkimiyetinde varlığını sürdüren ve gelişmeye, değişmeye kapalı otoriter bir toplumda ise, burada evrim süreci oldukça güçsüz olacaktır. Burada mevcut düzenin sağlayıcısı, kapalı bir ahlâk sistemiyle ve statik bir din anlayışıyla yönetilen merkezî bir güçtür. Kapalı ahlâka dayalı olan bu toplumlarda önemli olan sistemin devamını sağlamaktır ve bu nedenle muhafazakâr ve konformist özellikler ön plândadır. Burada, genel ahlâk kuralları ile sınırlandırmalar ve çeşitli zorunluluklar yüklenmiş insanlar karşımıza çıkar. Dolayısıyla, *maddenin ve zamanın hâkim olduğu* bu yapıda, yaratıcılık ve özgürlük de söz konusu olamayacaktır. (Cevizci, 2015:984-985). Dikkat edilmelidir ki, mesele bir ahlâk sisteminin zorunlu olarak var olması meselesidir. Ancak, farklı toplumlarda farklı ahlâk sistemleri mevcut olabilir.

Diğer tarafta ise açık toplum olarak da ifade edilebilecek olan, dinamik dinlere sahip ya da açık ahlâk ile bağlantılı olarak tanımlanabilecek bir diğer

4 Bahsi geçen kavramlarla ilgili olarak ortaya koyduğu *ödev*, *statik din*, *dinamik din* gibi kavramların ayrıntılı analizi için bkz. Bergson, 2017b.

biçim vardır. “Asıl olarak, statik dinden dinamik dine geçiş ve gerçek din, Hristiyanlık ve İslamiyet ile birlikte olmuştur ve bu dinler, bütün insanlığa açıktır.” (Gündoğan, 2007:109). Statik dinlerde nasıl kapalı toplum tasavvuru ön planda ise, dinamik dinlerde tam tersine değişime ve oluşa dayalı, tüm insanlığı kapsayan bir anlayış söz konusudur. Bergson bu noktada önemli şahsiyetlere çok güçlü bir vurgu yapmaktadır. Çünkü ona göre açık ahlâk -ya da dinamik din muhtevası- şartları aşır evrim sürecini yukarıya taşıyan büyük şahsiyetlerin sayesinde gerçekleşmektedir. “Bergson’a göre, büyük şahsiyetler kendilerinde bir ahlâkı taşıyor ve temsil ederler. Toplumun diğer fertleri onları model olarak seçerler.” (Bayraktar, 2016:106). Bergson’un Yahudi olarak Hristiyan felsefesine duyduğu ilginin altında *azizlere* yönelik alâkası yatmaktadır. Ona göre, toplumları değişime yönlendiren şey, onların bu kahramanların heyecanı ile coşkuya kapılmasıdır. Böylece, kapalı ahlâkın sınırlandırmaları yıkılarak *yaşam hamlesinin* yolu açılmaktadır. Ancak, Bergson, kapalı ahlâk savunucularının açık ahlâka yönlendiren kahramanlara karşı çıkacağına ve tekrar kapalı bir sistemin getirilmeye çalışılacağına da dikkat çekmektedir (Cevizci, 2015:985-986). Yine de Tanrı’nın yansıması olan *yaratıcı eylemi* takip etmek gereklidir; zira o gücünü Tanrı’dan almaktadır.

Tüm bu argümanlarından da anlaşılacağı üzere, Bergson felsefesi modernitenin koşullarında ortaya çıkan, ancak Batı’nın baskın paradigması olan pozitivist net eleştiriler yöneltti bir felsefedir. Bergson felsefesinin bütünü, Türk siyasi yaşamının en hareketli olduğu ve değişimin en derinden yaşandığı dönemlerde -belli kişiler ve çevrelerce- açıklayıcı bir kılavuz gibi görülmüştür. *Kılavuzluk* vasfı, metafizik alanından etik ve politikaya uzanan çizgide anlamlı bir bütünü yansımasıdır ve Millî Mücadele’nin neden *yaratıcı* olduğu, Mustafa Kemal Atatürk’ün liderliğinin neden önemli olduğu, bundan sonra nasıl adımlar atılması gerektiği gibi hususlarda belli bir paradigmayı doğurmuştur. Bergsoncu temelleri açıkladıktan sonra Bergson’un Türkiye’nin siyasal düşünce hafızasında nasıl yer ettiği, modernleşme sürecine dair ne türden argümanların tetikleyicisi olduğunu irdelemek yerinde olacaktır.

2. Türk Siyasal Hayatında Bergson’un Koordinatları

Türkiye siyasal düşünce tarihinde Bergsonculuk etkisi, genel olarak muhafazakâr düşünce çerçevesinde yorumlanagelmiş bir etkidir. 20. yy. başlarından itibaren Türkiye’de görülmeye başlanan Bergson etkisi, Cumhuriyet’e giden yolda Tanzimat’tan beri süregelen *modernleşme* tartışmalarında yeni bir bakış açısı olarak karşımıza çıkmıştır. Bu dönemde yaşanan büyük değişim, Batı’nın etkisinde Osmanlı-Türk modernleşmesinin fikrî temellerinin atıldığı bir süreçtir. Tüm dünyada olduğu gibi, 18. yüzyıldan itibaren

hızla yükselen ve hâkim paradigma olan pozitivist-materyalist paradigma Osmanlı-Türk modernleşme sürecinin de hâkim paradigması olmuştur. Tam da bu hâkimiyetin kendini gittikçe yükselen bir seyirde hissettirdiği 20. yüzyıl düşünsel tartışmalarının etkisinde, Bergsoncu düşünce bir tür alternatif -ya da karşı çıkış- olarak yerini almaya başlamıştır.

Bilindiği gibi genel olarak, Osmanlı-Türk modernleşme tarihi, kökleri III. Selim'e kadar uzatılabilen bir tür yenileşmenin tarihi olarak ele alınmaktadır. 17. yüzyıl itibariyle orduda başlayan yenileşme çabaları, akabinde yönetim alanında da çeşitli yenileşme zorunluluklarının ortaya çıkmasıyla geniş bir alana yayılmış, Tanzimat Dönemi'yle birlikte kesin bir biçimde modernleşme sürecine girilmiştir.⁵ Bu süreç, aynı zamanda Osmanlı Devleti'nin -ve Türkiye Cumhuriyeti'nin- *Batılılaşma* süreci olarak da ifade edilebilir. “Batılılaşma, *zihniyet, kurum ve kimlik* oluşturma süreçlerinin son yüzyılımı belirleyen temel kavramdır. İlk evrede, zihniyet, ikinci aşamada (siyasal) kurum, son evrede de kimlik, Batılılaşma bağlam ve çevresinde meydana gelmiştir.” (Kahraman, 2007:125). Osmanlı-Türk modernleşmesi, bu bağlamda düşünüldüğünde Batı'nın hâkim paradigmatlarıyla yönlendirilmiş bir süreç olarak düşünülebilir. Zira, Tanzimat Dönemi'nde başlayan bu yönelim, başat özellikleri *pozitivist* Aydınlanmacı argümanların tartışılmasıyla birlikte ilerlemiştir. “Modernite projesi tabii ki, Aydınlanma'nın bir çocuğudur. Aydınlanma ise insana ve akla güvene dayanmaktadır.” (Tekeli, 2007:19). Bu noktada, ilk bölümde ele alınan Aydınlanma'nın -yani Akıl Çağı'nın- özelliklerinin Osmanlı-Türk modernleşmesine de öncülük ettiğini söylemek yanlış olmayacaktır. Her ne kadar en başından bugüne dek Aydınlanma'nın temel unsuru olan *rasyonalist* ve *ilerlemeci* politika yönelimlerinin eleştirilerini görmek mümkün olsa da özellikle Osmanlı'nın son dönemlerinde (İttihat ve Terakki'nin güçlenmesiyle birlikte) ve Erken Cumhuriyet döneminde her zaman hâkim olan anlayış bahsi geçen *rasyonalist* ve *ilerlemeci* özellikleriyle Aydınlanma fikriyatı olmuştur. Meselenin özeti, her daim ileride görülen modern Batı'nın seviyesine ulaşabilmek, bu nedenle gerekli olan adımların atılmasını sağlayabilmektir.

Tanzimat'la birlikte ortaya çıkan modernleşme tartışmaları, Cumhuriyet'e kadar olan süreç içerisinde kendini farklı ideolojilerin zaman zaman güçlenmesiyle göstermiş; bu süreçte Osmanlıcılık, İslâmcılık ve Türkçülük fikirleri etkili olmuştur; nihayetinde ise, Cumhuriyet'e giden yolda Batıcı ve

5 Bahsi geçen süreç Türk Siyasal Hayatı üzerine yapılan tüm çalışmaların temelini oluşturmaktadır. Karşımıza adeta bir *olgu* olarak çıkan modernleşme süreci, bu anlamda uzunca bir süre devam eden ve nihayetinde Cumhuriyet'e eren ve hatta bununla da sonlanmayıp belki bugüne kadar devam edegelen bir mesele olarak ele alınmaktadır. Bu sürecin ayrıntıları, Türkiye'nin siyasal geçmişini konu edinen hemen her çalışmada bulunabilir. Örnek olarak bakılabilecek çalışmalar; Berkes, 2017; Küçükömer, 2007; Tahir, 1992.

Türkçü bir medeniyet fikri baskın gelmiş, Erken Cumhuriyet döneminin paradigmasını bunlar belirlemiştir. (Belge, 2009:39-41). Cumhuriyet'in temel unsuru olan ulus-devlet meselesi, tam da bahsi geçen *modernleşme* sürecinin sonucu olarak karşımıza çıkmaktadır. Zira modern devlet demek, ulus-devlet demektir. Kurulan yeni ulus-devletin felsefi temellerinde de yine bahsi geçen paradigmanın hâkimiyeti görülmektedir. Burada ortaya çıkan zihinsel değişim, "...dogmatizme karşı akılcılığı, mistisizme karşı olguculuğu, gericiliğe karşı ilericiliği gündeme getirmiştir." (Aysevener, 1999:117). Bu durumda, Bergsonculuğun *itirazlarının* ele alındığı ilk bölümde anlatılan Batı'nın pozitivist paradigması, Osmanlı-Türk modernleşmesinin 20. yüzyıl kısmında da net bir biçimde görülmektedir. Yine ilk bölümdeki argümanlara paralel bir biçimde, Bergson felsefesinin Türkiye'de ortaya çıkışı, aynı şekilde hâkim Aydınlanmacı, pozitivist, ilerlemeci argümanlara bir itiraz olarak değerlendirilmelidir. Bu en güçlü neden olarak karşımıza çıkmakla birlikte, Bergson'un etkisini aynı zamanda *Millî Mücadele'nin ruhunu* farklı bir minvalde yorumlama ve yeni Cumhuriyet'in ideallerini başka bir açıdan *kurma* meselesi olarak okumak da elzemdir.

Bergson felsefesinin Türkiye'de geçerli bir felsefi argüman olarak ortaya çıktığı dönemler, ülkenin en buhranlı dönemleri olarak ifade edilebilecek olan 20. yüzyıl başlarıdır. Bu dönem, yalnızca Türkiye'nin değil, tüm dünyanın büyük bir buhrana sürüklendiği, dünya savaşının kapıda olduğu bir *kriz* dönemini ifade etmektedir. Batı dünyasında karşımıza çıkan *modernizmin -ve/veya Avrupa'nın-krizi* meselesi, yine Batılı düşünürler tarafından tartışılacaktır.⁶ Bergsoncu düşüncenin Osmanlı aydınlarına etki etmeye başlaması, bu dönemde baskın bir otorite olarak karşımıza çıkan İttihat ve Terakki'nin pozitivist eğilimlerine karşı bir tepkidir. Bu etkinin nedeni, Bergson'un pozitivist ve materyalist argümanlarda yer bulamayan *yeni ruh ve hayat* anlayışından kaynaklanmaktadır. (Yaylalı, 2014:53). Bu bağlamda Bergson felsefesinin bir tür *bunalımdan çıkma umudu* olarak değerlendirildiğini söylemek mümkündür.

6 Elbette bu tartışmalar I. Dünya Savaşı akabinde çok daha güçlü bir biçimde karşımıza çıkmaktadır. 20. yüzyılın başlarında henüz gelmekte olan *kriz* (yalnızca ekonomik değil, toplumsal, politik, düşünsel bir kriz) I. Dünya Savaşı yıkımının ardından net olarak çeşitli çevrelerde ve metinlerde konu edilecektir. Zira, modernizmin *krizine* dair tartışmalar Frankfurt Okulu düşünürlerinden, fenomenolojik ve ontolojik tartışmaları konu edinen Husserl ve Heidegger gibi filozofların argümanlarına kadar çeşitli ekollerde, farklı biçimlerde karşımıza çıkmaktadır. Örneğin, Frankfurt Okulu'nun önemli isimlerinden Horkheimer ve Adorno'nun kaleminden çıkan *Aydınlanmanın Diyalektiği* isimli metinde Aydınlanma fikriyatının *akıl* mefhumuna yüklediği aşırı değer eleştirilirken, metafiziğin dogmatizmine karşı yükselmiş olan akılcı eğilimin yeni bir dogmatik metafizik mesele haline geldiği iddia edilmektedir. Ayrıntı için bkz. Horkheimer, M. ve Adorno, T., 2014.

Esasında bu iki çizgi de yavaş bir değişim ve kendi hâline bırakılması gereken bir evrim anlayışından ziyade, devrimsel bir değişimi – ki Bergsonculuk için bu değişim *yaşam hamlesi (élan vital)* kavramına denk düşer- savunmakla birlikte; pozitivist-materyalist çizgi bu devrimsel değişimi *maddede* görmekteyken, Bergson düşüncesinde yaşam atılımının kaynağı *ruhta* ve *hayatta* bulunmaktadır. Bir yandan, ülkede yaşanan bunalımın ve karamsar havanın karşısında pozitivist argümanların maddeci yanı cevap olarak değerlendirilemediği için Bergson’un mistik ve manevî yanı ağır basan argümanları öne çıkartılmıştır; bu özellik, aynı zamanda ülkenin ihtiyaç duyduğu *mücadele ruhunu* sağlamasıyla ilgilidir. Diğer yandan ise Bergson’un görüşlerine temel olarak görülebilen -Anadolu sofuluğu/tasavvuf fikri gibi- fikirlerin varlığı da bu yakınlaşmayı oldukça kolaylaştırmıştır. (Gündoğan, 2007:122). Yani, Bergson hem mevcut koşullarda bir kurtarıcı olarak görülmüş hem de Osmanlı’nın kendine has geçmişine ve düşünsel kaynaklarına oldukça yakın bir görüş olarak benimsenmiştir. Bu hâliyle Bergson felsefesi başta Dergâh Dergisi çevresi olmak üzere, -Nazım İrem’in ifadesiyle- Cumhuriyetçi Muhafazakârlar için başat kaynak olmuştur. Bu çevreler, “Batı’nın öteki yüzü ve Karşı Aydınlanmacı olarak tanımladıkları Bergson’dan soyut akıl eleştirisi çerçevesinde toplum mühendisliği karşıtlığını ve de toplum yasalarının imkânsızlığı fikrini alan Cumhuriyetçi Muhafazakârlar, rejimi, toplumun ethosu karşısında sınırlandırarak, ifadesini Yahya Kemal’in ‘Kökü mazide olan atiyim’ sözünde bulan, geleneğin içinden bir modernleşmeyi savunmuşlardır.” (Oğuz, 2015:91). Bu modernleşme, pozitivist paradigmanın aksine politik niteliğinden ziyade kültürel niteliği ağır basan bir dönüşümü kapsamaktadır. “Felsefi derinliğini özellikle Bergson’un akılcı ve pozitivist felsefeye yönelttiği eleştiriler içinde kazanan bu hareket kendisini siyasi olmaktan ziyade kültürel bir alanda temellendirir; Türk toplumu için akılcı ve pozitivist olmayan bir modernleşme alternatifi sunar.” (Yıldız, 2013:154). Dolayısıyla, çalışmanın başında sorulan *anti mi, alternatif mi* sorusuna da şimdiden bir yanıt verilmiş olmaktadır.

Bergsonculukla özdeşleşmiş olan isim, bu felsefeyi Türkiye’de tanıtmış olan Mustafa Şekip Tunç olmakla birlikte, *Dergâh Dergisi* çevresinde yer alan birçok isim bu fikriyatın etkisinde ürünler vermiştir. Ancak Bergson’dan bahseden ve onun felsefesini önemli görüp övgüyle değerlendiren isimler Dergâh çevresinden evvel bu konuya eğilmiş olan Ahmet Şuayıp ve Rıza Tevfik olmuştur. (Yaylalı, 2014:54). Rıza Tevfik, Bergson üzerine makale kaleme almış ve felsefesinin ayrıntıları üzerinde durmuştur. Özellikle, hayatın maddi olmayan yanına yaptığı vurguyu dile getiren Rıza Tevfik’e göre Bergson oldukça parlak bir filozof olmakla birlikte, aynı zamanda felsefesinde tasavvulla paralellik arz eden noktalar da bulunmaktadır. (Gündoğan, 2007:123-124). Ancak, bu çalışmalarından dolayı Rıza Tevfik’in Bergsoncu olduğu iddia edilemez, zira

kendisi Bergson'a itirazlar getirmediği gibi, onu savunacak söylemlerde de bulunmamış, yalnızca tarafsız bir biçimde tanıtmakla yetinmiştir.

Bahsedildiği gibi Bergsoncu düşüncenin asıl etki ettiği çevre *Dergâh* çevresi olmuştur. *Dergâh* Dergisi hem bir edebiyat dergisi hem de fikir yazılarının yer aldığı bir düşünce dergisi olarak çıkmıştır. Dergide Yahya Kemal Beyatlı, Ahmet Haşim, Yakup Kadri Karaosmanoğlu, Falih Rıfkı Atay, Halide Edip Adivar, Abdülhak Şinasi Hisar gibi önemli edebiyatçılarla birlikte Ziya Gökalp, Köprülüzade Mehmet Fuad gibi tarihçiler ve düşünürler de yazmıştır. Ancak, *Dergâh* çevresinin en etkin isimleri -birbirlerine oldukça benzer fikirleri savunan- İsmayıl Hakkı, Mustafa Şekip ve Mehmet Emin olmuştur. Bu isimler, Bergsoncu düşüncüyü savunmanın yanı sıra, dönemin öne çıkan düşünürlerinden olan Ziya Gökalp'in *Durkheimci* argümanlarını da eleştirmişlerdir. Savunulan ortak noktalar, mekanizme ve pozitivizme karşı çıkmak ve aynı zamanda Kurtuluş Savaşı cephesinde bir arada bulunmak hususudur. (Yüce, 2012:15).

Muhafazakâr ve gelenekçi bir duruşa sahip olan *Dergâh* çevresinin benimsediği düşünce sisteminin temelleri; akla karşı sezgiye öncelik vermek, soyut olana karşı somut bir kavrayış, hayatın akışı içinde kendiliğinden oluştuğuna dair inanış, dine toplumsal bir bağ olarak verilen önem, akla dayalı inşacı süreçlerden ziyade gelenek içinde yaratıcılığı savunmaktır. *Dergâh*, Millî Mücadele ve ardından gelen kuruluş aşamasında Anadolu'da yaşanan mücadele ve hayat hamlesine katkıda bulunmak, bu süreci kendi düşüncüsü doğrultusunda yorumlayarak yönlendirebilmek çabası içinde olmuştur. (Yaylalı, 2014:60).

Dergâh çevresinin en önemli özelliğini bahsi geçen *millî mücadele ruhu* olarak ifade etmek yanlış olmayacaktır. Bu özellik, aynı zamanda *Dergâh*'ın Bergsoncu yanını da açıkça gözler önüne seren özelliğidir. "Anadolu'da devam eden Millî Mücadele; Bergson'un savaşı, ruh ile madde, hayat ile mekanizm arasında büyük bir mücadele olarak gören anlayışı çerçevesinde bir 'hayat hamlesi' olarak algılanmıştır." (Yaylalı,2014:55). *Dergâh*'ın felsefî yanını inşa eden isimlerden birisi olan Mehmet Emin'e göre, Bergson'un hayat hamlesi meselesini anlamak oldukça önemlidir; zira her türden devrim, bir tür ahlâk sisteminden başka tür bir sisteme geçişi ifade etmektedir. Ülkenin içinde bulunduğu durumdan çıkış bu türden bir ahlâkî ve içtimai ilerlemenin zorunluluğuna bağlanmaktadır. Bu bağlamda eğitimin önemini de vurgulayan Mehmet Emin, önemli olanın -Bergsoncu anlamda- *hür ve yaratıcı* kişiler yetiştirmek olduğunu ifade etmektedir. İsmayıl Hakkı ise Bergson'un bilimsel metot eleştirisini savunarak *sezginin* önemini vurgulamıştır. (Gündoğan, 2007:126-127). Ancak, bahsi geçen isimler arasında Bergsonculuk denilince en önde görülmesi gereken kişi Mustafa Şekip Tunç'tur.

Mustafa Şekip Tunç, hem Bergson çevirileriyle onun tanınmasında en büyük rolü oynamıştır; hem de savunduğu fikirlerle tam anlamıyla Bergsoncu

olan tek düşünürdür.⁷ Tunç, Bergson'dan çeviriler yapmakla kalmamış, aynı zamanda felsefesine dair çeşitli makaleler de yayınlamıştır. Sosyolojinin eleştirisini vermesi nedeniyle Gökalpçiler ve Dergâh arasındaki polemikğin de yaratıcısı olmuştur. Ona göre sosyolojinin savunusu, Bergson'un eleştirdiği *kapalı toplum* ve *statik din* savunusudur; bu nedenle eleştirilmesi gerekmektedir, zira hürriyetin koşulu kapalı toplum değil *oluş halidir*. (Gündoğan, 2007:128-129). Bu anlamda, insanın oluş halinde var olarak özgür olabileceğini söyleyen Tunç, diğer yandan ülkenin içinde var olduğu duruma dair analizlerini de bu bağlamda ele almıştır. Millî Mücadele ruhunun, kişinin içinde bulunduğu koşullarda *hayatı* tehlike içinde görmesi ve *yaşam atılımını* bir ihtiyaç olarak tespit etmesi ile ortaya çıktığını düşünmektedir.

Cumhuriyetçi Muhafazakârlar olarak ifade edilen bu çevreler, başta ideolojik bir sabitlemenin karşısında durmaktadır. Onlara göre toplumların idaresi için iradelerini belli evrensel yasalara bağlamak, *hayatı* ve *yaşam atılımını* sınırlamak, statik bir topluma dönüşmek anlamına gelmektedir. Bu nedenle, ideallerini belli ideolojik kalıplar içinde yasalara dönüştürerek mevcudiyette sabitleme girişimlerinin eleştirilmesi gerekmektedir.

Liberalizm ve sosyalizm gibi 'aklı mabut yapan' ve ekonomik determinizmi temel alan ideolojileri Türk inkılâbını açıklayamayacak nitelikte oldukları iddiasıyla dışlayan Cumhuriyetçi Muhafazakârlar, pozitivist ve cemiyetçiliği temel alan Gökalp'in fikirlerini de eleştirmişlerdir. Çünkü toplumların tekâmülünü belli tabiat yasaları altında ele alan bu ideolojiler, toplumların kendine özgünlüğünü kaçırdıkları gibi zamanın belli momentlerinde ortaya çıkan ve tarihe yön veren şahsiyetleri de ıskalamaktadırlar. Bu nedenle düşünürler, ekonomik determinizme karşı çaprazlama tekâmülü, çok biçimli değişimi ve erkekçilik karşıtı tarih anlayışını ortaya koymuşlardır. (Oğuz, 2015:97).

Ancak, bu yorum yapılırken, Bergson felsefesinin Türkiye'deki yorumlarında *muhafazakâr* çerçeveyi ve modernleşmenin gerekliliğine dair vurguyu unutmamak elzemdir. Zira, bu anlamda ilerleme fikri derin bir eleştiriyle yapı sökümü uğratılmıyor, aksine, pozitivist modernleşmeden muhafazakâr modernleşme fikrine geçilerek başka bir ilerleme düşüncesi ortaya atılıyor. Aralarındaki fark, birinin öngörülebilir, planlı, tepeden yönlendirilen, egemen Batı paradigmalarına yönelmiş bir ilerlemeyi savunurken, diğerinin öngörülemez sıçramalarla ilerleyen, pozitivist olmayan *Diğer Batı*'ya yönelmiş bir bakış açısını savunmasıdır.

7 Mustafa Şekip Tunç'un Bergson çevirilerinden biri olan *Yaratıcı Tekâmül* adlı eserin önsözü oldukça önemlidir. Bu önsözde Bergson felsefesinin temel kavramlarını ele almış, aynı zamanda bu felsefenin neden önemli olduğuna dair yorumlarıyla da okuyucuyu yönlendirmiştir. Ayrıntı için bkz: Bergson, 2017a.

Bu noktada Cumhuriyet'in kurucu ideologlarının en önemli ismi olan Ziya Gökalp'in Durkheimci sosyolojik tavrına karşı Bergsoncu eleştirinin neden hâkim hâle gelemediği ve eleştirel bir sosyolojik tavır olarak kaldığı hususuna dair kısa bir parantez açmak yerinde olacaktır. Ulus Baker, Durkheim'in tercih edilişi şöyle açıklar:

Bir millet oluşumu. Durkheim bu tür mefhumlar ve bu tür kategorilerle iş görmeye, yani genel mefhumlarla iş görmeye daha yatkın bir sosyal bilim sunuyordu. Ziya Gökalp'de bunu algılayabiliyoruz. Genel mefhumlara, ideal mefhumlara ihtiyaç vardı. Şunu da söyleyeyim ki Türkiye'de sosyal bilimlere her zaman bir işlev verilmiştir. Yani sosyoloji dediğimizde bunun arkasında gerçekten bir ülke kurmak, bir millet kurmak gibi pozitivizme de aykırı olmayan, sosyal bilimlerle -19. yüzyıl sosyal bilimleriyle- ilişkili olan, pozitivizme de pek yabancı olmayan, ama önemli oranda eleştirelilik dışı bir sosyal bilim pratiğinin oluşumuyla karşı karşıya olduğumuzu düşünmemiz gerekiyor. (Baker, 2003).

Görüldüğü gibi, Durkheim ve Bergson'un teorik bağlamda içinde bulunduğu polemikvari karşıtlık, Cumhuriyet'in modernleşme bağlamında sahip olduğu ideolojik temellerde de somut bir örnek olarak karşımıza çıkabilmektedir. Zira, Bergson'un *hayat atılımı*, *Darwinci olmayan evrimsel görüşleri* veya *yaratıcı tekâmül* kavramlaştırması Durkheim'in sunduğu pozitivist paradigmanın öngörülerıyla örtüşen pratik/pragmatik işlevselliği sağlamak konusunda daha yetersiz görünmektedir. Ancak, Türk siyasal hayatının ideolojik haritalandırılmasına girilerek ve nihayetinde mutlak bir olguymuşçasına yaklaşılarak Bergson'un ve Bergsonculuğun yerini tayin etmek mümkün müdür sorusu, bir yandan mevcut hâkim tarih okumasına eleştirel bir bakışla cevaplandırılabilceği gibi, aynı zamanda *ideoloji* üzerinden yürütülen *sabitleştirici* modernleşme yorumlarına bir eleştiri olarak görülebilir.

3. Muhafazakâr Modernleşme Olarak Bergsonculuk

Bergson felsefesi ve Osmanlı-Türk modernleşmesi bağlamında *Bergsonculuk* akımının önemi açıktır. Ancak, bu noktada sormamız gereken soru, bu akımın ve bahsi geçen isimlerin/fikirlerin Türk siyasal düşünce tarihi içerisinde nasıl konumlandırılacağı sorusudur. Bergsoncu düşünce -özellikle de Tunç'un yorumlarıyla birlikte- Gökalp'in savunduğu Comte-Durkheim çizgisinin eleştirisi olmuş, genel olarak bakıldığında da mekanizmin, pozitivizmin, bilimsellik paradigmasının karşısında yer almıştır. "Bu yeni fikir eğilimi, Türk modernliğinin Diğer Batılı gelenekler yolu ile de temsil edilebileceğini iddia eden yeni bir felsefi-siyasal dil yaratarak, Osmanlı-Türk

modernlik geleneği içinde yeni bir kırılma hattı yaratmaktadır.” (İrem, 2007:256). Bu kırılma, cumhuriyet modernleşmesi düşüncesinde de yer edinmiş olan *toplum mühendisliği* fikrinin tam tersini savunmak anlamına gelmektedir. Zira, Bergsoncu argümanların temelinde yer alan *hayat hamlesi*, tam da bu türden tepeden inme müdahalelerin eleştirildiği noktayı sahiplenmektedir. O halde, Osmanlı-Türk modernleşmesi içerisinde Bergsonculuğun hâkim modernleşme paradigmasına bir eleştiri, bir tür *itiraz* ya da güçlü bir eleştiri geleneği olarak karşımıza çıktığını söylemek yerinde olacaktır. Ancak, sonuçta değerlendirilecek olan tespiti şimdi söylemek gerekir; Bergsonculuk -ve daha özelden onun Türk muhafazakârlığı tarafından gerçekleştirilen yorumu- bir *anti-modernizm* hâlini almamıştır.⁸ Daha farklı bir ifadeyle, Bergsonculuk bir anti-modernizm olarak değerlendirilmesi oldukça zor bir fikrî külliyatı kapsar. Bunun nedeni, başta Bergson’un içinden doğduğu düşünsel köklerin başlı başına *modern argümanlarla* oluşmuş olmasıdır. Eleştirel bir bakış açısı sunması, onun modernitenin çocuğu olduğu gereğini değiştirmez. Ancak, her halükârda modernitenin hâkim paradigmasının karşısında yer almaktadır. Dolayısıyla, bir anlamda içinde, bir anlamda da karşısındadır.

Bununla birlikte, literatüre baktığımızda bir tür *muhafazakâr modernleşme* tartışması içerisinde ele alındığı görülmektedir. Ancak, burada dikkat edilmesi gereken nokta, bu çalışmanın tartışmayı amaçladığı mesele olan, Bergsonculuk etkisinin *modernizmin* neresinde yer aldığı meselesidir. Bergson felsefesini *muhafazakârlık* içerisinde değerlendirmek genel bir kanı olmakla birlikte; muhafazakârlığın *modernizm karşıtı* olduğu düşüncesine değil, bir tür farklı modernleşme, başka türden bir modernlik biçimi yönelimi olduğu fikrine daha yakın olduğunu belirtmek gerekir. Tanıl Bora’nın da belirttiği gibi, muhafazakârlık mefhumunu kapitalist modernleşme sürecinin getirdiği değişime dair politik, toplumsal, kültürel yapılarıdaki tepki kaynağı olarak okumak gerekir. Ancak bu tepkinin Restorasyonculuk’ta olduğu gibi yeni olanın mutlak reddi, salt bir tepkisellik biçimi olarak okumamak elzemdir. “Muhafazakârlık, Fransız

---

8 Muhafazakâr düşünürler içerisinde Bergson’un düşüncelerinden etkilenen ve *modernizme karşıt olmama* özelliğinin dışında kalan bir istisna olarak Nurettin Topçu örneği verilebilir. Hatta, Suveren’in makalesinde de belirttiği gibi, muhafazakârlık ve modernlik ilkeleri arasındaki uyuma da aykırı olan Nurettin Topçu’nun bu nedenle doğrudan doğruya *anti-modernist* olarak tanımlanması daha doğru olacaktır. Kant’ın metafiziği reddetmesine karşı Bergson’un *sezgisini* kullanan Topçu, toplumsal düzlemde kültür-medeniyet ayrımını reddederek modernitenin getirdiği felsefi-düşünsel ve iktisadî-politik yapıların tamamına karşı çıkmaktadır. (Suveren, 2014:25-37)

Devrimi'nin alâmet-i farikasını teşkil ettiği 'militan' Aydınlanmacılık uğraşını aşan modernizmin zıddı değil, sürekli refakatçisidir." (Bora, 1997:7). Bu bağlamda, değişimin karşısında yer almayan, ancak değişim sürecinde *muhafaza etmenin* muhtevasını olumlayan muhafazakârlık, kendini sürekli yenileyerek ilerleme yolunda adım atan modernitenin, bu adımlarının her birinde tekrar yenilerek karşımıza çıkan bir alternatif düşünce olarak ifade edilebilir.⁹

Gecikmiş modernleşme ya da *geç modernleşme* kavramları, bu noktada tartışmanın seyri için önem arz eden kavramlardır. Gregory Jusdanis'in *Gecikmiş Modernlik ve Estetik Kültür* (2015) adlı eserinde ayrıntılı biçimde ele aldığı *geç/gecikmiş modernlik* kavramı, kitapta ele alınan Yunanistan örneğinde de olduğu gibi, Türkiye'nin modernleşmesi bağlamında da oldukça işlevsel bir teorik araç olarak görülebilir. Özetle ifade etmek gerekirse, geç modernleşme Batı'nın kendine özgü koşulları içerisinde yaşadığı modernleşme sürecinin aşamalarını bir olağan süreç olarak -yani kendiliğinden bir gelişme olarak- değil; toplumsal, politik, ekonomik kurumlarını daha sonra/gecikmiş biçimde Batı'ya yönelmek suretiyle geliştirerek modernleşme sürecinin gerçekleştirilmeye çalışılmasını ifade etmektedir. Bu noktada, yine Bora'nın tespitlerine dayanarak şunu ifade etmek de mümkün görünmektedir. Bahsedildiği üzere muhafazakârlık düşüncesi, modernleşmenin bir refakatçisi olarak sürece dahil olmaktadır; bu dahil olma durumu da özellikle *gecikmiş modernleşme* olarak ifade edilen koşulları yaşayan toplumlarda çok daha açık bir biçimde ortaya çıkmaktadır. (Bora, 1997:16). Burada önem arz nokta, bahsi geçen modernleşme teorilerinde öne çıkan hususun *öze*, zaten var olan *millete*, milliyetçiliğin varlığına değil *oluşuna* -yani millet oluşa- dair vurgulardır. Bu vurgular, hatırlanacağı gibi, tam da Bergson'un Gökâlpe eleştirilerine paralellik arz eden noktaları ifade etmektedir.

Bergsonculuğun ilk savunucularından olan ve Dergâh Dergisi'ni çıkaran isimler olmasıyla önem arz eden İsmayıl Hakkı, M. Emin ve M. Şekip gibi düşünürlerin bu bağlamdaki ortak fikri; ortada Batı istilasına karşı var olan ölüm-

9 Muhafazakârlık meselesi burada ele alındığı çerçevenin ötesinde çok daha kapsamlı ve kendi içerisinde belli bir mantığa dayanan sistematik bir düşünce yapısını ifade etmektedir. Bu çalışmada yalnızca Bergsonculuk tartışmasının çizdiği çerçeve içerisinde kalınması sebebiyle muhafazakârlığın sistematığına ve barındırdığı kavramsal ve pratik içeriğe değinilmemiştir. Ancak, bahsi geçen çerçeve içerisinde yorumlanmakla birlikte muhafazakârlığın din, devlet, otorite, ahlâk, toplum, ekonomi gibi birçok alana dair yer yer kendi içerisinde farklılaşan, ancak birçok noktada ortaklaşan temel argümanları olduğu da unutulmamalıdır. Konuyla ilgili ayrıntılı bilgi almak için Tanıl Bora'nın bahsi geçen *Muhafazakârlığın Değişimi ve Türk Muhafazakârlığında Bazı Yol İzleri* (1997) adlı çalışmasına bakılabilir. Yine, muhafazakârlık ve onun Türk siyasal düşüncesindeki karşılıkları bağlamında ayrıntılı bilgi almak için bkz. Bora, T. ve Gültekingil, M. (Ed.), 2006.

kalım direnişinden kaynaklanan bir gerginliğin tespiti ve bu noktada başarılı olmanın kaynağının canlıların hayat mücadelesindeki içsel sıçrayışı olan *hayat hamlesinden (élan vital*’den) ileri geldiği düşüncesidir. (Gündoğan, 2007:122). O halde, hayat hamlesine bağlanan Millî Mücadele’nin de benzer biçimde bir tür özgürleştirici bir *yaratım imkânı* olduğunu düşünmek mümkündür. Bu bağlamıyla Bergsonculuk fikri, her halükârda mekanizme karşı bir argüman olması ve ruhu temel alması hasebiyle yerel kültüre daha yakın bulunmuştur. Dolayısıyla Bergsonculuğun, bu minvalde düşünüldüğünde bir tür Batı eleştirisi olduğunu, en azından Batı karşısında ‘biz’e -yani kendine özgü olana- daha yakın olduğu düşünülen yerel değerlere bağlanma olduğu savunulabilir.

Yerele yapılan vurgu ve Batı’nın eleştirisi minvalinde değerlendirebileceğimiz Bergsonculuk düşüncesinin Batı ile ilişkiselliğini ele almak adına başvurulabilecek önemli kaynaklardan bir diğeri de *Batı-dışı modernlik* kavramıdır. Klasik yaklaşımlarda modernitenin Batı-dışı toplumlar için bir tür *ulaşılacak olan* şeklinde ele alınması vakadır. Bakmamız gereken husus ise, Batı’nın dışında yer alan ancak yine de *modernlik* ile *-modernite* ile irtibata geçen toplumlarda -her ne kadar Batı ile Batı-dışı olan arasında bir zıtlık var olsa bile- ‘modernlik kendine has bir *yerel* değer olarak mı yaşanmaktadır, yoksa Batı’nın etkisinde, ona yönelerek süren bir süreç halinde mi tecrübe edilir’ sorunsalıdır. Bu sorunun cevabı, genel olarak *modernitenin* Batılı bir kavram olması sebebiyle, Batı-dışı olarak ifade edilebilecek bir modernitenin var olamayacağı yönünde olacaktır. Zira, “Batı Aydınlanma geleneğinden kopan, yani toplumsal ilerleme ve bireyselleşme, eşitlik ve özgürlük değerleriyle ilişkili olmaktan bir kez çıktıktan sonra modernlik kavramı ne kadar anlamlıdır?” (Göle, 1998:69) sorusu gündeme gelecektir. Bu sorunun cevabı tamamen ayrı ve kapsamlı bir teorik çalışmanın konusu olabilir. Ancak, bu noktada sorunun cevabından ziyade, Bergsonculuk fikrinin bahsi geçen tartışma içindeki koordinatları önem arz etmektedir. Altı çizilen nokta, *modernite* ve *Batı* kavramlarının birbirinden ayrı ele alınıp alınamayacağı hususu ve Bergsonculuk düşüncesinin Batılı olmasının onu modernite içinde bir alternatif olmaya yaklaştırdığı yorumudur.

Bununla birlikte, Nazım İrem’in *Diğer Batı* kavramıyla işaret ettiği argüman da aydınlatıcıdır ve aynı zamanda doğrudan Bergsonculuk fikrine temas eder. Bu çalışmada da görüldüğü gibi, Bergsonculuk Batı’nın modern muhtevasında baskın bir paradigma olarak karşımıza çıkan *akılcı-pozitivist* yapısına net bir eleştiri getirmiştir. İşte bu eleştiriden beslenen *muhafazakâr* itirazı yükselten çevreler, “yüzlerini yine Batı’ya ancak bu sefer onun Aydınlanmacı ve akılcı-pozitivist geleneğini eleştiren ve 1920’li ve 1930’lu yıllar içinde liberal modernlik karşısında kısmî başarılar kazanan ‘Diğer Batı’ya’ çevirmişlerdir.” (İrem,1999:145). Diğer Batı, bu bağlamda Avrupa’nın Bergsoncu itirazlarıyla örtüşen -ve bunu farklı sentezlerle ören- bir muhtevaya

sahiptir. Onun felsefesinin temelinde yer alan *hayat, yaşam atılımı, yaratıcı evrim* kavramları, tam da Avrupa'nın ve Türkiye'nin içine düştüğü bunalımın, modernizmin krizine çözüm çizgisine yerleştirmektedir. O halde, yine modernizmin *antis* olmaktan ziyade, *alternatifi* olduğu fikri daha baskın hâle gelmektedir.

Yeni kurulan bir ulus-devletin ihtiyacı olan atılım, adeta ruhani bir lider olarak Mustafa Kemal'in öncülüğünde yaşanan büyük bir sıçrama, Bergson'un felsefesindeki manevî muhtevayla birlikte oldukça önemli bir altyapıyı teşkil etmektedir. Aydınlanmacı evrenselliğin ve/veya evrenselleştirilebilir değerlerin ötesinde *özgün* olanın *tekilliğinin* ve *çokluğunun* oluş halini olumlamak bu sayede mümkün hale gelebilmekte; ulus-devletin atacağı adımların kendine özgü biçimlenişini böylece teorik bir destekle sağlamlaştırmaktadır. Bu bağlamda ele alındığında, yalnızca bir tür muhafazakârlık yorumu ya da yalnızca yerel/millî değerlerin olumlanması bağlamıyla yetinmek eksik kalacaktır. Zira '*Diğer Batı*'nin önemli düşünsel kaynaklarından biri olan Bergsonculuk, "modernleşme süreci içinde toplumların izleyecekleri farklı değişim yollarının olabileceğini ve pozitivistin aşamacı-ilerlemeci anlayışının kendi değişim modelini evrenselleştirerek, ulusal kültürler arasındaki farklılıkları yok saydığını" (İrem, 1999:165) savunmakta, böylece *alternatif modernleşme* süreçlerinin imkânına kapı açmaktadır.

Osmanlı-Türk modernleşmesi de tam olarak bu bağlamda Bergsonculuk fikriyatını sahiplenen çevrelerle buluşmuştur. Bergson'un kapalı toplumdaki açık topluma geçiş meselesi, yaratıcı tekâmül hususu, yaşam atılımı olarak Millî Mücadele'nin ele alınması, *oluş* halinde *tekil özgünlüğün* olumlanması, evrenselleştirilebilir değerlerin değil ulusal değerlerin ön plana çıkartılması, toplum mühendisliğinin değil *kendiliğindenciliğin* güvenilir olması gibi birçok noktada, Osmanlı-Türk modernleşmesinin ve Türkiye Cumhuriyeti'nin fikrî temellerinin alternatif bir yorumu ortaya çıkabilmiştir. Böylece Osmanlı-Türk modernleşmesi, Batı-dışı bir modernleşme süreci olarak ve/veya *Diğer Batı*'nin kaynaklarından yükselen değerli bir akımın yorumlarıyla farklı bir mecradan değerlendirilebilmiştir.

Sonuç Yerine: Başka Türüsü Mümkün Mü?

Bergson felsefesi Batı düşüncesinin 18. yüzyıldan 21. yüzyıla dek hâkim paradigması olan rasyonalist, Aydınlanmacı, pozitivist yaklaşıma bir itiraz olarak ortaya çıkan, *Diğer Batı*'nin başat düşüncelerinden biri olmuştur. Aynı şekilde, Osmanlı-Türk modernleşmesi bağlamında da rasyonalist, Aydınlanmacı, pozitivist paradigmanın hakimiyetinde ilerleyen modernleşme sürecinin bu özelliklerine bir itiraz olarak ortaya çıkmıştır. İtiraz edilen hususlar kadar, Bergson'un temel kavramsallaştırmaları da oldukça önemlidir. Onun metafizik

tartışmaları, madde ve hayat arasında kurduğu ayrımla şekillenmiş, bunun nihayetinde ise *yaratıcı tekâmül* ve *yaşam atılımı* ile özetlediği süreçlerle birlikte *insanı* açıklamıştır. Bahsi geçen kavramlarla, aynı zamanda toplumsal dönüşümün, bir toplumu oluşturan temel yapıların ne olduğunun analizi yapılmış; hayatın durağan olmayan oluş haliyle birlikte ele alınması sonucunda değişimin manevî, yaratıcı ve özgür olma özelliklerine vurgulanmıştır. Bergson'un felsefesi ve kullandığı kavram kümesi, 20. yüzyıl başında Osmanlı-Türk modernleşmesinin içinde bulunduğu durumu yorumlamak, ona yeni bir soluk kazandırmak ve nihayetinde ulusal kurtuluş mücadelesinin muhtevasını ve akabinde gelen Cumhuriyet'in yapı taşlarını hâkim paradigmadan farklı şekilde biçimlendirmek amacına uygun düşen bir felsefe olmuştur. Bu bağlamda işlevselliği açık olan Bergson düşüncesi, özellikle Dergâh Dergisi çevresinde -ve özelde Mustafa Şekip Tunç şahsiyetinde- oldukça etkili olmuştur.

Bergsonculuk denildiğinde Türkiye siyasal düşünce tarihi içerisinde aklı gelen ilk mesele muhafazakârlık olmaktadır. Zira Bergsonculuk, muhafazakârlığın bir kaynağı olarak yorumlanmış, Batıcılık ve modernleşme meselesi içerisinde muhafazakâr argümanları derinleştirmeyi getirmiştir. Bu bağlamda, yine hâkim paradigmanın eleştirisi olarak görülen Bergsonculuk, aynı zamanda Osmanlı-Türk modernleşme sürecini ve Erken Cumhuriyet dönemi paradigma tartışmalarını *alternatif bir yol* sunmak suretiyle zenginleştirmiştir. Çalışmanın son bölümünde de tartışıldığı gibi, Bergsonculuğun içeriği, Türkiye'deki modernleşme argümanlarının içinde, modernizme karşı çıkmayan -yani anti-modernizm olmayan- ancak modernizmin baskın yanlarının eleştirisini vererek *Diğer Batı'nın* sözünü aktaran bir muhtevadır; diğer bir ifadeyle farklı bir modernleşmenin ifadesidir. Bu anlamda, Bergsoncu düşüncenin Batılı bir kaynaktan çıkarak, Batılı-olmayan bir coğrafyayı etkilediğini, bu etkinin de Batı'ya yönelen bir eleştiri şeklinde değerlendirilerek *alternatif yaratma* işlevi gördüğünü söylemek yerinde olacaktır.

Bu noktada modernite, modernleşme, modernizm kavramlarına ve muhafazakârlık ve Bergsonculuk irtibatının buradaki konumlanışına dair bir açıklama yararlı olacaktır. Modernite kavramı bir duruma işaret ederken, modernleşme bu duruma ulaşma sürecini ifade etmektedir. “Kısaca söylemek gerekirse, modernite bir projeye, refleksiyona, modernizasyon iser bu projeyi, refleksiyonu mümkün kılan kuramsal-yapısal evrime işaret eder.” (Çiğdem, 2007:68). Modernizm ise, bu durumun ve sürecin savunusunu, yani bir taraftarlığı karşılamaktadır. Buna göre, Bergson felsefesi, modern dönemde ve modernitenin içinden doğan bir felsefedir. Zira, felsefenin itirazları, yine moderniteye yönelmekte ve başka türden bir modernitenin imkânını sorgulamaktadır. Türkiye'de Bergsoncu düşüncenin karşılığına baktığımızda da, çalışma boyunca açıklandığı gibi, Bergsonculuk ve modernite irtibatının muhafazakârlık ideolojisi üzerinden kurulduğu görülmektedir. Bunun temelinde

teorik/felsefî yakınlık ve dönemin ihtiyaçlarına cevap bulunan terminolojinin yer aldığı söylenebilir. Türkiye siyasal düşüncesinde, şimdiye dek olduğu gibi, Bergson felsefesinin muhafazakârlıkla neredeyse aynı gibi ele alınması, Bergson’u *modernist* bir bağlamda okumak anlamına gelmektedir. Yani, yalnızca moderniteden doğan bir düşünce sistematiği değil, aynı zamanda muhafazakâr modernleşmeyi savunması hasebiyle *modernizmi* kendi yolunda olumlayan bir düşünce olarak ele almak kaçınılmaz olmaktadır. Nihayetinde, Bergson felsefesinin yalnızca muhafazakâr ideoloji çerçevesine hapsedilmesi, bu konu özelinde teorik/felsefî eleştirelliğin yetersiz kaldığını göstermektedir.

Ancak, bu çalışmada ele alınan Bergsonculuk özelinde de görüldüğü gibi, farklı *yorumların* imkânı ve perspektiflerin çoğulluğu oldukça önemli bir meseledir. Herhangi bir meselenin salt bir ideolojinin perspektifine bırakılmaması, modernleşme gibi yaşamın her yönünü etkileyen temel konularda fikir dünyasının zenginleşmesini sağlayacak ve bu sayede güncel problemlere dair yeni yaklaşımları mümkün kılacaktır. Baker’in belirttiği gibi, Bergson’un “...yorumunun muhafazakârlığa terk edilmemesi gerektiği ve Türk düşünce hayatı üzerindeki etkilerinin daha ciddi düşünülmesi ve araştırılması gerektiği fikrindeyim.” (Baker, 2003). Bu sıkışmayı aşmak adına, Bergson gibi önemli bir figürü tartışırken, aynı zamanda *modernist olmayan* bir perspektife yönelmek tercih edilebilir. Zira modernizm, 20. yüzyıl itibarıyla türlü biçimlerde eleştiriye tabi tutulmakla birlikte, her türlü toplumsal değişimin nihaî olarak kendisine dönmek zorunda olduğu bir mefhum olarak kalmıştır. Modernizm eleştirileri, yine modern argümanlardan tam olarak sıyrılmayan -en basitinden Kartezyen ikileştirme mantığının ötesine geçilemeyen- argümanlar şeklinde var olabilmektedir. Bu nedenle, modernizmin çok daha kökten bir eleştirisinin imkânlarının da var olabileceğini düşünmek gereklidir. Postmodernizm tartışmalarının böyle bir imkânı gerçekleştirmeye muktedir olup olmadığı net olmamakla birlikte, en azından *potansiyel* olarak çeşitli dekonstrüktif açılımları haiz olduğunu söylemek mümkündür.

Bu sayede, modernitenin parçası olan Bergson düşüncesinden kıvılcımlanan ancak *modernist olmayan* bir modernleşme yorumu mümkün olabilecektir. Gilles Deleuze’ün Bergson’u kendi felsefesi içinde kullanması örneğinde olduğu gibi; özellikle *oluş, süre, élan vital* ve *yaratıcı tekâmül* kavramlarının postmodern bir tarza eklenmesi, Bergsonculuğun muhafazakâr olmayan yorumlarının olabileceğini göstermektedir. Ne *anti* ön ekiyle, ne de *alternatif* sıfatıyla birlikte modernizmle birlikte ele alınması zorunlu olmayan bir Bergsonculuk düşüncesi bu türden açılımları da beraberinde getirebilir. Bu sayede, modernitenin parçası olan Bergson düşüncesinden kıvılcımlanan ancak *modernist olmayan* bir *modernleşme* yorumu Türkiye siyasal tarihini değerlendirme noktasında yeni bir yaklaşım olarak ele alınabilecektir.

Kaynakça

- Aysevener, Kubilay (1999), "Türkiye Cumhuriyeti'nin Felsefi Temelleri", *Türk Toplum ve Gelişme Teorisi*, 8: 117-124
- Baker, Ulus (2003), "Cumhuriyet'in Siyasal İdeolojileri", <http://www.korotonomedia.net/kor/index.php?id=21,170,0,0,1,0> (31.08.2018).
- Bayraktar, Levent (2016), *Bergson*, (Ankara: Aktif Düşünce Yayıncılık).
- Belge, Murat (2009), "Türkiye'de Siyasal Düşüncenin Ana Çizgileri", *Modern Türkiye'de Siyasî Düşünce, Dönemler ve Zihniyetler*, C.9: 39-62.
- Bergson, Henri (2014), *Metafizik Dersleri: Uzay-Zaman-Madde* (İstanbul: Pinhan Yayıncılık) (Çev. B. Garen Beşiktaşlıyan).
- Bergson, Henri (2015), *Madde ve Bellek* (2. Baskı) (Ankara: Dost Yayınları) (Çev. Işık Ergüden).
- Bergson, Henri (2017a), *Yaratıcı Tekâmül* (İstanbul: Dergâh Yayınları) (Çev. Mustafa Şekip Tunç).
- Bergson, Henri (2017b), *Ahlâkın ve Dinin İki Kaynağı* (3. Baskı) (Ankara: Doğu Batı Yayınları) (Çev. Mukadder Yakupoğlu).
- Berkes, Niyazi (2017), *Türkiye'de Çağdaşlaşma* (24. Baskı) (İstanbul: Yapı Kredi Yayınları).
- Bora, Tanıl (1997), "Muhafazakârlığın Değişimi ve Türk Muhafazakârlığında Bazı Yol İzleri", *Toplum ve Bilim*, 74: 6-30.
- Bora, Tanıl ve Gültekingil, Murat (Ed.) (2006), *Modern Türkiye'de Siyasal Düşünce, Muhafazakârlık* (3. Baskı) (İstanbul: İletişim Yayınları), C.5.
- Cevizci, Ahmet (1999), *Felsefe Sözlüğü* (3. Baskı) (İstanbul: Paradigma Yayınları).
- Cevizci, Ahmet (2015), *Felsefe Tarihi* (6. Baskı) (İstanbul: Say Yayınları).
- Çiğdem, Ahmet (2007), "Batılılaşma, Modernite ve Modernizasyon", *Modern Türkiye'de Siyasî Düşünce, Modernleşme ve Batıcılık*, C.3: 68-81.
- Çiğdem, Ahmet (2015), *Aydınlanma Düşüncesi* (9. Baskı) (İstanbul: İletişim Yayınları).
- Göle, Nilüfer (1998), "Batı-Dışı Modernlik Üzerine Bir İlk Desen", *Doğu-Batı Dergisi, Doğu Ne? Batı Ne?*, 2: 65-73.
- Gündoğan, Ali Osman (2007), *Bergson, Fikrin Mimarıları Serisi – 10*, (İstanbul: Say Yayınları).
- Horkheimer, Max ve Adorno, Theodor W. (2014), *Aydınlanmanın Diyalektiği*, (Ankara: Kabalci Yayınevi) (Çev. Nihat Ülner ve Elif Öztarhan Karadoğan).
- İrem, Nazım (1999), "Muhafazakâr Modernlik, "Diğer Batı" ve Türkiye'de Bergsonculuk", *Toplum ve Bilim*, 82: 141-179.
- İrem, Nazım (2007), "Mustafa Şekip Tunç", *Modern Türkiye'de Siyasî Düşünce, Modernleşme ve Batıcılık* (4. Baskı), C.3: 256-259.
- Jusdanis, Gregory (2015), *Gecikmiş Modernlik ve Estetik Kültür: Milli Edebiyatın İcat Edilişi* (2. Baskı) (İstanbul: Metis Yayınları) (Çev. Tuncay Birkan).
- Kahraman, Hasan Bülent (2007), "Bir Zihniyet, Kurum ve Kimlik Kurucusu Olarak Batılılaşma, *Modern Türkiye'de Siyasî Düşünce, Modernleşme ve Batıcılık* (4. Baskı), C.3: 125-146.
- Köker, Levent (2008), *İki Farklı Siyaset: Bilgi Teorisi-Siyaset Bilimi İlişkileri Açısından Pozitivizm ve Eleştirel Teori* (Ankara: Dipnot Yayınları).
- Küçükömer, İdris (2007), *Batılılaşma ve Düzenin Yabancılaşması* (5. Baskı) (İstanbul: Bağlam Yayıncılık).

- Oğuz, M. Cem (2015), "Mustafa Şekip Tunç ve Türkiye'de Bergsonculuk", *Artvin Çoruh Üniversitesi Uluslararası Sosyal Bilimler Dergisi*, 1: 90-109.
- Suveren, Yaşar (2014), "Cumhuriyetçi Radikal Modernizme Karşı Anti-Modernist Bir Entelektüel Olarak Nurettin Topçu", *Akademik İncelemeler Dergisi*, 9(2): 23-44.
- Tahir, Kemal (1992), *Notlar/Batılılaşma*, (İstanbul: Bağlam Yayıncılık).
- Tekeli, İlhan (2007), "Türkiye'de Siyasal Düşüncenin Gelişimi Konusunda Bir Üst Anlatı", *Modern Türkiye'de Siyasî Düşünce, Modernleşme ve Batıcılık* (4. Baskı) C.3: 19-42.
- Yaylalı, İlhan (2014), *Şuurlu Muhafazakârlık: Mustafa Şekip Tunç Düşüncesinde Birey, Toplum, Siyaset*, Yüksek Lisans Tezi, Hacettepe Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Siyaset Bilimi ve Kamu Yönetimi Anabilim Dalı, Siyaset Bilimi Bilim Dalı, Ankara.
- Yıldız, Yakup (2013), "Mustafa Şekip Tunç'un Türk Muhafazakâr Düşüncesine Etkisi", *Muhafazakâr Düşünce*, 38:127-159.
- Yüce, Sefa (2012), *Türk Edebiyatında Dergâh Mecmuası* (Ankara: Kurgan Edebiyat Yayınları).